

УДК 339.9.012.421; 338.24.021.8

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Григорій Шамборовський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. +380322394781,
email: gwersi@gmail.com*

Досліджено сучасні проблеми трансформації соціально-економічної системи України та особливості проведення ринкових реформ у країнах Центрально-Східної Європи на початку 1990-х років. Висвітлено фінансову лібералізацію, приватизацію, політику імпортозаміщення у Польщі, Чеській Республіці та Угорщині. Визначено, що спільною рисою трансформації країн ЦСЄ було їхнє спрямування на інтеграцію з країнами Західної Європи – розвиток торгівлі та інституційна адаптація стали визначальними у перехідний період, який закінчився вступом до ЄС 2004 р. Проаналізовано трансформаційні невдачі України, зокрема, відзначено, що економічні кризи є наслідком зволікань з запровадженням ринково-інституційних відносин, відсутності національної консолідації та політичної волі української еліти. Запропоновано використовувати досвід країн ЦСЄ та програми міжнародної підтримки ринкових реформ для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: соціально-економічна система; транзитивна (перехідна) економіка; лібералізація; антикризове регулювання; євроінтеграція; Європейський стабілізаційний механізм.

Постановка проблеми. Соціально-економічна система України перебуває у зтягнутому перехідному стані від економічно неефективної адміністративно-командної моделі до порівняно ефективної ліберально-капіталістичної соціально-орієнтованої ринкової моделі організації економічної життєдіяльності суспільства. Економічна криза та військовий конфлікт на Сході країни суттєво ускладнюють та перешкоджають налагодженню надійних ринкових відносин. Однак завдяки відносній внутрішній стабілізації та міжнародним кредиторам економічна ситуація в Україні може покращитися вже цього року: за прогнозами МВФ, реальний ВВП України 2016 р. зросте на 2 %, а 2020 р. – на 4 %. Повільне, проте впевнене відновлення економіки забезпечить притік іноземних інвестицій, розширення кредитування, збільшення експортних операцій, поживлення ділової активності населення. Додатковим поштовхом прискорення трансформації соціально-економічної системи може стати безвізовий режим та створення зони вільної торгівлі з ЄС. Очікуємо, що лібералізація торгівлі та інституційна адаптація правил, норм і законів ЄС позитивно впливатимуть на перебіг ринкових реформ в Україні. Важливо оцінити і запровадити досвід ринкових реформ країн ЦСЄ в процесі євроінтеграції.

Аналіз досліджень та публікацій. Наукові дослідження сутності ринкової трансформації у контексті глобалізаційних процесів, модернізаційних перетворень та особливості їхнього здійснення в постсоціалістичних країнах,

євроінтеграційні перспективи перехідних економік, зокрема України, в різних контекстах досліджують вітчизняні економісти І. Акімова, О. Беляєв, О. Біла, О. Білорус, В. Будкін, І. Бураковський, З. Варналій, В. Вергун, А. Гальчинський, В. Геєць, І. Грабинський, В. Голіков, А. Філіпенко, О. Шнирков, а також зарубіжні вчені, серед яких – Л. Абалкін, Л. Бальцерович, Е. Вілсон, А. Зіденберг, А. Іноземцев, Г. Колодко, А. Ослунд, Дж. Стігліц, Дж. Сорос, Дж. Сакс та ін.

Погоджуючись з рекомендаціями авторів щодо реформування соціально-економічної системи держави загалом, водночас хочемо зазначити, що проведення ринкових реформ в Україні в умовах європейської інтеграції потребує більшої уваги та вимагає детального аналізу.

Мета статті: сприяти формулюванню розуміння процесу трансформації соціально-економічної системи, її суті і завдань в умовах розвитку інтеграційних відносин з ЄС. **Завдання** статті: дослідити трансформаційні зміни, які відбулися в країнах ЦСЄ та Україні, проаналізувати можливий вплив євроінтеграції на лібералізацію та прискорення ринкових реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічну систему України прийнято вважати перехідною від планової до ринкової. Перехідний або трансформаційний період у різних постсоціалістичних країнах розпочався на межі 80–90-х років. з курсу реформ, спрямованих на перехід від централізованої планової економіки до ринкових відносин шляхом приватизації та розвитку малого підприємництва. Здебільшого у країнах ЦСЄ перехідний період успішно пройдений і закінчився вступом до НАТО та ЄС на початку 2000-х років.

Україні, на жаль, не вдалося досягти подібних результатів. Навпаки, глобальні фінансово-економічні, внутрішньо- і зовнішньополітичні кризи та конфлікти спричинили суттєве скорочення виробництва, падіння експорту, знецінення валюти, різке зменшення доходів населення. Сьогодні важко окреслити та оцінити усі причини важкого становища, в якому знаходиться країна, проте варто розуміти, що війна і тимчасова окупація Криму та частини Донбасу є, звісно, наслідками довготривалого перехідного періоду – вагання у виборі правил гри і ціннісних орієнтацій політичних та бізнес-еліт.

Зазначимо, що процес трансформацій не був безболісним в усіх посткомуністичних країнах: його супроводжували значне падіння промислового виробництва, ВВП і зайнятості, істотне зниження рівня життя населення. Масштаб економічних потрясінь перехідного періоду в країнах ЦСЄ можна порівняти із Великою кризою початку 1930-х років, однак завдяки міжнародній підтримці та національній консолідації стабілізації вдалося досягнути в короткі терміни.

На початку 1990-х років Польща потерпала від гіперінфляції, що сягала 585,8 %, зовнішній борг становив 42,3 млрд дол. США, або – 64,8 % ВВП; рівень видатків поляків скоротився на понад 50 % [8].

Для швидкого переходу від планової економіки, заснованої на державній власності та централізованому плануванні, до капіталістичної ринкової економіки в країні застосували стратегію різкої трансформації –

монетаристської «шокової терапії», узгодженої з МВФ і Світовим банком відповідно до принципів Вашингтонського консенсусу.

«План Бальцеровича», названий на честь автора, польського міністра та економіста Лешека Бальцеровича, прийняли 1989 р. Він передбачав: лібералізацію цін і мінімізацію втручання держави в економіку; встановлення нових митних тарифів, стимулювання експорту та обмеження імпорту; заохочення заощаджень підвищенням відсотків на депозити; упорядкування та уніфікацію податкової системи; жорстке обмеження зростання доходів населення за допомогою «заморожування» зарплати та скорочення видатків на соціальну допомогу; подолання дефіциту державного бюджету шляхом зменшення централізованих капіталовкладень і відмови від субсидування збиткових підприємств.

Після трьох важких років жорсткої економії полякам вдалося вирішити проблему нестачі споживчих товарів, а 1992 р. зафіксувати бюджетний надлишок. Міжнародні кредитори погодилися на зменшення зовнішнього боргу Польщі, економіка якої, порівняно з іншими постсоціалістичними країнами, почала зростати найшвидшими темпами.

Чеська Республіка, завдяки міжнародній підтримці та політичній волі, також досягла економічної стабільності в короткий термін. Відомий дисидент, Президент Чеської Республіки Вацлав Гавел став одним із засновників антикомуністичного руху і наполегливо спрямовував країну до парламентської демократії та політичних структур західної цивілізації. Йому вдалося провести політичні та економічні реформи, забезпечити вступ до НАТО 1999 р. і впритул наблизити країну до членства в ЄС у 2004 р. Як відомо, В. Гавел активно підтримував процес декомунізації, що суттєво сприяло очищенню влади від представників тоталітарного режиму. Закон про люстрацію підписали 4 жовтня 1991 року [7].

У Чехії ефективно використали досвід ліберальних реформ післявоєнної Німеччини. Вацлав Клаус, прихильник політики Людвіга Ерхарда, відомого німецького реформатора, отримав на посаді прем'єр-міністра можливість втілення ідей соціально ринкової економіки (1991–1997). За зразком реформ Л. Ерхарда між урядом, профспілками і підприємцями укладено угоду щодо механізму контролю за динамікою заробітної плати з твердою фіксацією, а лібералізація цін відбувалася поетапно, що дало змогу уникнути стрімкого зростання безробіття і різкого падіння доходів населення [6].

Ще раніше, у 70–80-х роках, формувати ринкові відносини розпочали в Угорщині – провели реформи, спрямовані на часткове відділення економіки від держави: скасування директивного планування і перехід до самоврядування підприємств («тиха приватизація»), заохочення приватного сектора в сільському господарстві, свобода виїзду за кордон і масове залучення іноземних туристів; формування фондового ринку (з 1983 р.), створення спільних підприємств (з 1986 р.). Угорщина першою зі східноєвропейських країн перейшла на податкову систему західного зразка з ПДВ і єдиним податком для всього населення та підписала широкомасштабну угоду з ЄЕС (1988).

Трансформаційний успіх засвідчують результати: якщо 1989 р., перед зміною системи, частка соціалістичних країн становила в експорті Угорщини 44 %, розвинутих капіталістичних країн – 49 %, в тому числі країн ЄС – 27 %, то 1999 р. ситуація кардинально змінилася: частка розвинутих країн збільшилася до 84 %, в тому числі країн ЄС – до 76 %, а частка колишніх соціалістичних країн (без СРСР) скоротилася до 7,2 %, країн СНД – до 2,4 % [5, с. 71].

Угорщині вдалося за кілька років переорієнтувати свої зовнішньополітичні зв'язки на Захід. Цьому сприяв значний потік в країну іноземного капіталу, за допомогою якого створили низку сучасних підприємств, передусім у машинобудуванні, хімії, виробництві обчислювальної техніки. Здебільшого це транснаціональні компанії – Дженерал Моторс, Дженерал Електрик, Сіменс, Опель, Філіпс та ін. Вони придбали акції угорських збанкрутілих підприємств та заснували нові. Такі дії уможливили формування тісних коопераційних зв'язків і створили передумови для повної інтеграції з західними країнами.

На жаль, на відміну від країн-сусідів, в Україні за 25 років трансформації не відбулось загальної приватизації, не налагоджено прозорих ринкових відносин, не сформовано ринку цінних паперів та землі. Окремою проблемою залишаються корумпованість чиновників, а також недобросовісні підприємці, які не зацікавлені у справедливих, конкурентних відносинах. В Україні трансформація радянської соціально-економічної системи спричинила формування особливого типу монополізації економіки й політики – олігархії, яка є крайнім виявом розшарування суспільства та загрожує новими конфліктами.

Необхідно прискорити трансформацію та модернізацію соціально-економічної системи України (передусім налагодити інституційні зв'язки між державою та бізнесом, гарантувати права власності для підприємців та інвесторів), а також жорстко боротися зі зловживаннями службовими обов'язками та ухилянням від сплати податків. Лише за таких умов Україна стане привабливою для проживання майбутніх поколінь українців, а також іноземців, зацікавлених в інвестиціях та робочих місцях.

Трансформаційні (перехідні) економічні системи – це складне явище. В історії розвитку практично кожного соціуму настають періоди, коли стара економічна система занепадає, а в її просторі зароджуються елементи нової системи з тенденцією до самоорганізації та висхідного розвитку. Однак виробничі відносини в Україні відзначаються постійною присутністю інтересів кланово-олігархічних груп, що суттєво ускладнює перехід на новий рівень відносин між підприємцями та державою. Приватні інтереси політиків і бізнесменів не дають змоги застосовувати ринкові та інституційні методи вирішення проблем соціально-економічного розвитку.

В Україні політичні та економічні кризи є постійним явищем. Падіння ВВП 1999 р. сягнуло дна: економічний спад зупинився на позначці 40,8 % ВВП від його рівня 1990 р. [3].

Вкрай незадовільне соціально-економічне становище вимагало нагального перегляду не тільки сутності моделі трансформації економіки України, а й нових підходів у дослідженні перехідних систем. У цей період увага дослідників була

прикута як до питань загальної методології економічних трансформацій, так і до проблем трансформації основних структур нашої економіки.

Влучно зауважив проф. Валерій Геєць стосовно того, що заходи в руслі монетаристської політики в перший період трансформаційних перетворень сприяли лише формуванню ринкового мікрорівня. Децентралізація управління, ліквідація системи директивного державного планування розширювали автономію суб'єктів господарювання, а процеси приватизації підводили матеріальну базу під їхню самостійність. При цьому формування мікрорівня ринкової економіки, з одного боку, виявилось недостатнім за якістю, а з іншого боку – не сприяло спонтанному виникненню ринкових інститутів, самоорганізації глобальних трансформаційних перетворень на макрорівні. У таких умовах в Україні виникла потреба у посиленні державного регулювання трансформаційних процесів [2, с. 24].

З середини 1990-х років в Україні проголосили курс на розбудову змішаної економіки, невід'ємними складовими якої визначили такі завдання, як макроекономічна (у тому числі фінансова) стабілізація; структурна перебудова національної економіки та інституційні перетворення, які так і не вирішили.

Оскільки країни ЦСЄ, як і Україна, переборюють спадщину тоталітарного минулого та різноманітні явища посткомуністичної дійсності, їхній вибір політики трансформації є надзвичайно важливим. Однак проблеми, які постають сьогодні перед Чеською Республікою, Польщею чи Угорщиною, за своїм виміром, типом та рівнем суттєво відрізняються від проблем України. Отож запропонувати універсальний пакет реформ неможливо. Ситуація суттєво ускладнюється військово-політичною агресією з боку Російської Федерації. Проте варто вивчати і використовувати минулий досвід країн – західних сусідів задля подолання корупції, встановлення сприятливого інвестиційного клімату та покращення рівня життя населення.

Найсуттєвіший момент стосується необхідності створення у державі інституцій демократичного розвитку. Успішна політична трансформація, вивільнення творчої енергії громадянського суспільства є обов'язковою умовою прогресивного економічного розвитку держави. Його початковий поштовх залежить насамперед від державної грошової, фінансової та зовнішньої політики. Подальший поступ можливий за створення умов щодо розвитку правової, соціальної та матеріальної інфраструктури ринкової економіки. Для ефективного переходу до сучасної капіталістичної економіки, здатної конкурувати з розвинутими країнами світу, українському уряду необхідно забезпечити національний трансформаційний процес відповідними ресурсами: інвестиційними, людськими, матеріальними.

У цей період змін найважливішою та найефективнішою є побудова соціально орієнтованої ринкової економіки, що потребує розробки нових відповідних інститутів, наприклад, культурних, навчально-технічних, спортивно-військових осередків. Причому конкуренція та ринковий вибір є неодмінними і важливими складовими змін, отож необхідно зацікавити бізнес інвестувати у створення та обслуговування суспільних благ.

Одним із важливих завдань українських урядовців і політиків залишається подолання кризового спаду виробництва та споживання. Антикризове регулювання – це процес, за допомогою якого здійснюється вплив держави на економіку з метою скорочення терміну і зменшення глибини кризи, а також пом'якшення її негативних соціально-економічних наслідків. Державне антикризове регулювання виконує такі функції: вироблення заходів стабілізації економіки під час кризових потрясінь; захист ключових підприємств, що перебувають у стратегічно важливих галузях, від кризових процесів, що протікають в економіці [1, с. 66].

Як приклад можливостей, доступних країнам-членам ЄС, які мають трансформаційні труднощі, пов'язані насамперед з кризовими явищами, доцільно звернути увагу на Європейський стабілізаційний механізм (*European Stability Mechanism*).

Передусім інструментами фінансової допомоги ESM є:

- надання кредитів країнам, що зазнають або котрим прямо загрожують серйозні фінансові труднощі;
- купівля ESM облігацій країн-членів ЄС як на первинному, так і на вторинному боргових ринках;
- заходи фінансової допомоги у вигляді кредитної лінії;
- можливості кредитування країн для цілей рекапіталізації фінансових установ [9].

Експерти вважають, що допомога з EMS може бути доступна для України як асоційованого члена ЄС [10].

Заслужують уваги й інші успішні та дієві міжнародні європейські ініціативи, головним акцентом яких є антикризове регулювання. Серед них зазначимо:

1. Програми забезпечення фінансової підтримки з боку трьох кредиторів, а саме: ЄС, МВФ, Європейського центрального банку. Програми підтримки, розроблені індивідуально для кожної держави, уже успішно запрацювали у Румунії та Латвії (з 2009 р.), а також у таких чотирьох країнах, як Греція, Португалія, Ірландія та Угорщина.

2. Програми підтримання розвитку конкурентоспроможності підприємств на 2014–2020 рр. У рамках міжнародного антикризового регулювання розроблено заходи в частині залучення фінансових інвестицій, а також захисту банківських вкладів громадян. З цією метою Європейською комісією запропоновано розробити бюджет на суму 1,4 млрд євро. Такий обсяг фінансування, безперечно, позитивно впливатиме на реальний сектор економік країн-членів ЄС, стимулюватиме експорт та створюватиме робочі місця [4].

Висновки. В Україні не припиняються політичні та економічні кризи і продовжуються військові дії на Сході, отож важливо терміново провести ринкові реформи і створити сприятливі інвестиційні умови. Українському уряду необхідно розробити чіткий план економічної лібералізації та антикризового регулювання за зразком європейських країн.

Сьогодні в Україні важливо налагодити ефективну діяльність зони вільної торгівлі та забезпечити функціонування безвізового режиму з ЄС, що необхідно

максимально використати для встановлення тісних економічних і політичних зв'язків з західними сусідами. Важливо використати цей шанс, не зволікаючи з євроінтеграційними процесами, наполегливо розвивати торгівлю та запроваджувати правила та стандарти життя ЄС.

В умовах кризи та військової загрози зростає необхідність поєднання ринкових механізмів з державним регулюванням соціально-економічних процесів на всіх рівнях – від національного до місцевого. Сьогодні найважливіше, щоб українська політична та економічна еліти на мікро- і макрорівнях усвідомили усю небезпеку економічного застою, спільно та активно діяли задля подолання проблем довготривалого перехідного періоду, розвитку демократії та європейських цінностей у державі.

Очевидно, що ринкові реформи в Україні потрібно розпочинати із деолігархізації влади, відокремлення держави від бізнесу, заохочення створення малих і середніх підприємств (насамперед у галузях економіки), які забезпечують суспільні потреби, – транспорт, зв'язок, енергопостачання тощо. Пріоритетними завданнями є приватизація землі та створення ринку природних ресурсів.

Головні напрями державного регулювання економіки мають стосуватися антикризових заходів та стимулювати зростання національного виробництва шляхом гарантування політичної та фінансової стабільності. Україні потрібно якомога швидше виробити стратегію залучення інструментів та механізмів підтримки ринкових реформ ЄС і використовувати кращий досвід країн ЦСЄ у трансформації соціально-економічної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біла С. Пріоритети антикризової політики країн ЄС: досвід для України / С. Біла // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журнал. – К., 2010. – № 1. – С. 65–71.
2. Геєць В. М. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / В. М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
3. Бураковський І. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України. І. Бураковський, О. Плотніков. – Харків : Фоліо, 2009. – 299 с.
4. Вітер І. Модернізаційні перетворення транзитивних економік: європейський вимір / І. Вітер // Дослідження міжнародної економіки. – 2011. – № 2.
5. Гелб А. Экономические преобразования в странах Центральной и Восточной Европы: Проблемы, тенденции, перспективы / А. Гелб, Ч. Грей ; пер. с англ. – М. : Прогресс-Универс, 1995. – 110 с.
6. Дергачова В. Становище країн з перехідною економікою у глобальному середовищі / Дергачова В., П. Фільянов // Проблеми науки : зб. наук. праць – 2005. – № 9. – С. 43–50.
7. Закон про люстрацію, Посольство Чеської Республіки в Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2001_09_21/vyrovnani_s_minulosti/x2012_09_25/index.html
8. Річні показники цін товарів та послуг в Польщі від 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-w-latach-1950-2014/>.
9. European Stability Mechanism: Factsheet [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.esm.europa.eu/publications/factsheet/index.htm>.

10. *Kearns I.* Europe's New Challenge: The Battle to Save Ukraine's Economy [Electronic resource] / I. Kearns, J. Dobbs. – Access mode : http://www.europeanleadershipnetwork.org/europes-new-challenge-the-battle-to-save-ukraines-economy_2755.html.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2016

Прийнята до друку 15.10.2016

TRANSITION OF UKRAINIAN SOCIO-ECONOMIC SYSTEM IN THE TERMS OF THE EUROPEAN INTEGRATION

Grygoriy Shamborovskyi

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel.: +380322394781,
email: gworsii@gmail.com*

The modern problems of transition of the socio-economic system in Ukraine and peculiarities of carrying out market reforms in Central and Eastern Europe in the early 1990's are researched. The financial liberalization, privatization, import substitution policy in Poland, the Czech Republic and Hungary are highlighted. It is determined that the common feature of the CEE countries transition was their focus on integration with the Western Europe – the development of trade and institutional adaptation became crucial in the transition period which ended by the accession to the EU in 2004. The transition failure of Ukraine are analyzed, in particular it is noted that the economic crisis is a result of delay with the introduction of market institutional relations, the lack of national unity and political will of the Ukrainian elites. It is proposed to use CEE countries experience and programs of international support of market reforms to ensure socio-economic development in Ukraine.

Key words: socio-economic system; transition economy; liberalization; crisis management; European integration; European Stability Mechanism.